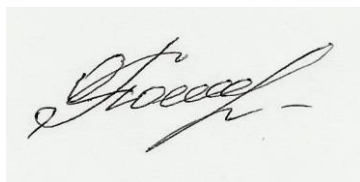

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Харківський національний педагогічний університет
ім. Г. С. Сковороди

ПОПРАВКО ОЛЬГА ВІКТОРІВНА

УДК 130.2:141.319.8:379.8

**КОНСТРУКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СВЯТА
ЯК СИМВОЛІЧНОЇ ФОРМИ КУЛЬТУРИ**

09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Харківському національному педагогічному університеті ім. Г. С. Сковороди Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Степаненко Ірина Володимирівна
професор кафедри філософії
Харківського національного педагогічного
університету ім. Г. С. Сковороди

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
Голозубов Олександр В'ячеславович
професор кафедри етики, естетики та історії
культури Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

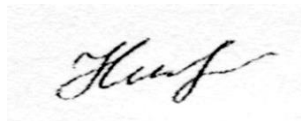
кандидат філософських наук, доцент
Сошніков Андрій Олександрович
доцент кафедри гуманітарних дисциплін,
юридичної журналістики та мовної підготовки
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Захист відбудеться «25» вересня 2012 року о 15⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 64.053.07 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: 61002, м. Харків, вул. Артема, 29, ауд. № 216.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2, ауд. № 216-В.

Автореферат розіслано «17» серпня 2012 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. В. Радіонова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Свято є фундаментальною складовою культури, яка існує в усіх народів і не втрачає свого значення на всіх етапах їх історичного розвитку. Як універсальна форма емоційно-символічного вираження, ствердження й трансляції ціннісно-світоглядних установок конкретної культури, свято порушує й загострює світоглядні та соціальні питання певної епохи, виражає відносини між людиною та суспільством. Тому суттєві зміни, що відбуваються в процесі розвитку культури, завжди актуалізують питання про сутність і значення свята.

У сучасних умовах феномен свята зазнає суттєвих змін. Глобальна експансія святкового у світ повсякдення призводить до того, що свято втрачає свій визначений культурний статус, а сучасна людина – здатність святкувати. Індустрія розваг, ЗМІ, віртуальна реальність дають можливість людині в будь-який момент потрапити в атмосферу святковості. Але в умовах такого «безперервного й зловісного карнавалу» (Р. Генон) святкова культура перетворюється на індустрію розваг і втрачає свої унікальні конструктивні функції в культурному бутті. Однак потреба людини у святі не зникає. Тому в цю «гіперфестивну еру» (Ф. Мюре), як ніколи раніше, загострюється проблема віднайдення таких святкових форм, які відповідали б вимогам сучасного життя, але не втрачали при цьому первинної сутності свята як умови повноцінного буття людини. Вирішення цієї проблеми передбачає, насамперед, системне й цілісне осмислення конструктивного потенціалу свята як символічної форми культури з урахуванням його універсальних складових і конкретно-історичної специфіки, що й надає актуальності темі даного дисертаційного дослідження.

У сучасному українському суспільстві актуальність теми дослідження підсилюється тим, що загальноцивілізаційні трансформації святкової культури сполучаються з подвійним прагненням – відмовитись від «святкової спадщини» радянської доби та відродити національно-культурні святкові традиції. Як наслідок, святкова культура сучасного українського суспільства не має необхідної для неї цілісності, а постає у вигляді синкретичної сукупності різних гібридних форм, які не можуть виступити конструктивними чинниками ні відродження й розвитку національної культури, ні виховання особистості та задоволення її духовних потреб.

Тема дослідження є актуальною й у теоретичному плані. Аналіз **стану наукової розробки проблеми** показує, що свято привертало увагу ще стародавніх філософів, але його цілеспрямоване наукове вивчення як самобутнього феномену культури розпочалося лише у ХІХ–ХХ ст., причому тривалий час переважали аспектний і контекстний підходи.

Найбільш розробленим є етнокультурний аспект. Власне наукове вивчення свята розпочалося з етнографічних і фольклорних досліджень (Є. Анічков, А. Афанасьєв, Ф. Буслаєв, О. Веселовський, М. Громико,

В. Міллер, О. Потебня, І. Снегірьов, Е. Тайлор, С. Токарев, В. Чичеров, Д. Фрезер), які й сьогодні домінують у його науковому дискурсі, насамперед вітчизняному (В. Борисенко, М. Гаврилюк, М. Закович, С. Зубков, О. Курочкін, П. Соколов, І. Суханов). В них було закладено важливі передумови для побудови цілісної теорії свята – розкрито його міфологічне та релігійне коріння, зв'язок із природними циклами та трудовою діяльністю людини в аграрному суспільстві, запропоновано визначення й класифікації, розкрито значення для життя людини та суспільства, для формування національної самосвідомості. Але вивчення переважно окремих різновидів свята завадило розробці його цілісної теорії та системному розкриттю його конструктивного потенціалу.

Поступово проблемне поле свята розширюється за рахунок переміщення дослідницької уваги в соціальну та загальнокультурну теоретичні площини. Свято як соціальне явище вивчали Я. Белоусов, Д. Генкін, К. Жигульський, А. Мазаєв, А. Некрилова, О. Немиро, А. Піотровський, В. Пропп, С. Гурін, Д. Угринович, Н. Хренов, О. Щербинін, які намагалися розробити цілісну теорію свята й системно схарактеризувати його соціальні функції. Але специфіка свята саме як символічної форми культури тут не розкривається.

Теоретико-методологічні передумови для вивчення символічних вимірів свята були закладені в його культурологічних дослідженнях – у контексті досліджень свята й сміхової та народної культури середньовіччя (М. Бахтін, А. Гуревич, Д. Ліхачов, А. Панченко), свята й гри (Й. Гейзінга, Т. Апінян, А. Мазаєв, О. Новіков, Х. Ортега-і-Гассет, Л. Ретюнських, С. Гурін, Є. Фінк), свята й хронотопа культури (С. Аверинцев, А. Байбурін, М. Еліаде, Р. Кайуа, Д. Кемпбел, Ю. Лотман, В. Топоров). У працях М. Вебера, В. Дільтея, К. Гірца, Е. Гуссерля, Е. Кассіра, К. Леві-Стросса, Ю. Лотмана, Б. Малиновського, Дж. Міда, М. Мосса, В. Розанова, П. Сорокіна, П. Флоренського закладено передумови для розгляду свята з позицій його знаковості та символічно-сислового наповнення, а його конструктивного потенціалу – з погляду соціоконструювання та конструювання картини світу.

Упродовж останнього часу різні семантичні аспекти свята привертають усе більшу увагу дослідників і розробляються в широкому контексті філософсько-гуманітарного дискурсу (Л. Абрамян, О. Алексеева, Т. Ванченко, М. Воловікова, С. Герасимова, О. Голозубов, І. Гужова, А. Захаров, М. Максютін, І. Проніна, В. Савчук, М. Слюсаренко, Н. Юдін та ін.). Але філософська концептуалізація свята саме як символічної форми культури й системне розкриття на цій основі його конструктивного потенціалу ще не здійснювалась. Особливо це стосується вітчизняної філософії, де за часи незалежності не було захищено практично жодної дисертації з філософської антропології і філософії культури, де свято виступало б безпосереднім предметом дослідження.

На підсилену увагу заслуговує аналіз сучасних трансформацій святкової культури, оскільки в науковому дискурсі свята й досі переважає історично-ретроспективний ухил. Суттєві теоретичні передумови для вивчення сучасних трансформацій свята й святкової культури закладені у працях Р. Генона, Х. Кокса, Р. Кайуа, Ф. Мюре, де вони виступають предметом безпосереднього осмислення, у дослідженнях різних аспектів сучасних корпоративних і масових свят (Р. Абрамов, Є. Кондратьєв, А. Моїсєєв, А. Ульяновський, А. Шумович, О. Родін, Р. Рютінгер), а також у працях, де висвітлюється специфіка сучасної соціальної й культурної реальності та культурні механізми її конструювання. Тут ми спиралися на доробок як західних науковців – Р. Барта, П. Бергера, М. Блока, Г. Блумера, Ж. Бодрійяра, Е. Гідденса, Е. Гофмана, Г. Дебора, Ж. Дерріди, Ж.-Ф. Ліотара, Т. Лукмана, Н. Лумана, Х. Ортеги-і-Гассета, Е. Тоффлера, Е. Фромма, М. Фуко, А. Шюца, так і вітчизняних – Є. Бистрицького, О. Голозубова, І. Денисенко, В. Загороднюка, С. Кримського, І. Карпенка, К. Карпенко, С. Куцепал, М. Култаєвої, В. Лозового, Т. Лютого, С. Пролєєва, А. Сошнікова, І. Степаненко, В. Табачковського.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана в рамках комплексної теми наукових досліджень Інституту вищої освіти НАПН України та Центру філософії освіти ХНПУ імені Г. С. Сковороди – «Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку ХХІ століття» (0103U000960, протокол № 44 від 06 березня 2003 р.) і теми «Філософія освіти і духовне оновлення українського суспільства» (0111U006439 протокол № 5 від 26 травня 2011 р.).

Актуальність теми та рівень її розробленості визначили мету й завдання дисертації. Його мета – на підставі концептуалізації свята як символічної форми культури системно розкрити його конструктивний потенціал із урахуванням сучасних трансформацій.

Досягнення поставленої мети зумовило постановку і виконання відповідних дослідницьких завдань:

- визначити теоретико-методологічні основи дослідження свята як символічної форми культури;
- виявити антропо-культурні основи свята як символічної форми культури;
- розкрити структурно-семіотичну визначеність свята як тексту культури;
- визначити функціональний діапазон свята як символічної форми культури у його ідеально-типових характеристиках;
- дослідити й узагальнити трансформації свята та його конструктивного потенціалу в посттрадиційній культурі.

Об'єкт дослідження – свято як феномен культурного буття людини.

Предмет – свято як символічна форма культури і його конструктивний потенціал.

Методи дослідження. У дисертації застосовується метатеоретична перспектива з такими методологічними знаряддями її реалізації, як системний, комплексний і міждисциплінарний підходи, що уможливило осягнення феномену свята як цілісного й багатовимірного з урахуванням здобутків різних теоретичних досліджень. Наскрізними в дослідженні стали: інтерпретація культури як сукупності символічних форм, герменевтична методологія й методи культурно-антропологічної інтерпретації та антропологічної редукції. Комплементарне застосування методів семантичного, семіотичного й структурно-функціонального аналізу дозволило теоретично відтворити цілісність і, водночас складноструктурованість свята, розкрити єдність його системно-структурних і сутнісно-значеннєвих характеристик. Генетично-історичний і порівняльно-історичний методи дозволили виявити універсальні характеристики свята як феномену культурного буття людини й розкрити його специфіку в конкретно-історичних формах прояву, насамперед сучасних.

У дисертації також застосовано загальнонаукові й загальнологічні методи пізнання: аналіз і синтез, індукція й дедукція, теоретичне моделювання, узагальнення, проектування. Достовірність одержаних результатів обґрунтовано через використання сучасних засобів теоретико-методологічного аналізу й за допомогою верифікації пропонованих теоретичних положень.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в інноваційній для української філософії культурно-антропологічній концептуалізації свята як символічної форми культури із застосуванням авторської методологічної програми, що дозволило системно розкрити його конструктивний потенціал із врахуванням його сучасних трансформацій. Наукова новизна результатів дослідження конкретизована в таких положеннях:

Уперше:

- обґрунтовано доцільність введення в теорію свята понять, які були б здатні реконструювати й виразити всю сукупність його вихідних та визначальних смислів і, водночас забезпечити їхню коректну теоретичну диференціацію, а саме: «святковість», «святкова культура», «культура свята», «культура святкування»;

- сутнісну амбівалентність свята й усіх знакових засобів його структурування як тексту культури осмислено крізь компаративну бінарну опозицію аполонічне – діонісичне, що дає можливість краще зрозуміти онтологічне коріння цієї антиномічності, її онтологічний сенс та функціональне значення;

- знаково-семіотичні засоби структурування свята як тексту культури представлено як цілісну систему, кожен елемент якої виконує власні

функції, що дозволило розкрити механізми реалізації конструктивного потенціалу свята як символічної форми культури;

- конструктивний потенціал свята розкрито не як лінійну послідовність окремих константних функцій, а як функціональний діапазон, що має універсальні параметри – ключові функціональні блоки, зумовлені онтологічною специфікою культурного буття людини, кожен із яких містить сукупність функцій, які перетинаються між собою, підсилюючи одна одну, а також варіативні культурно-історичні параметри – способи структурування й реалізації цих функцій, що визначаються специфікою конкретної культури на конкретно-історичному етапі її розвитку;

- на підставі узагальнення й систематизації об'єктивних соціокультурних чинників трансформації свята як символічної форми в культурі Модерну та Постмодерну визначено систему якісних змін у його конструктивному потенціалі – втрата монополії на задоволення тих специфічних потреб, які спричинили виникнення цього феномену, нова ієрархія його провідних функцій, зниження інтенсивності їх прояву й опосередкований характер реалізації, звуження функціонального діапазону свята як символічної форми культури, але розширення його як симулякра, у якому святковість, споживання, видовищність і розважальність набувають самостійного й усепроникаючого функціонального значення; зростання значення особистісного начала в актуалізації й реалізації конструктивних і деструктивних можливостей свята.

Поглиблено розуміння:

- антропо-культурних основ свята як символічної форми культури, які системно розкрито з позицій компенсаторної антропології, що стало необхідною передумовою для визначення універсальних параметрів конструктивного потенціалу свята;

- значення свята як одного з провідних чинників антропосоціогенезу, яке, як символічна форма культури, задавало більші можливості для формування й розвитку специфічно людського в людині та її культурному бутті, ніж праця, з її безпосереднім зв'язком із задоволенням утилітарних, суто біологічних потреб людини. Але свято й праця як чинники антропосоціогенезу не виключають одне одного, а є взаємодоповнюючими, про що свідчить і конститутивна для хронотопу культури компаративна пара свято – будні;

- можливостей зміцнення конструктивного потенціалу свята в сучасних умовах за рахунок формування й розвитку святкової культури й культури святкування.

Уточнено:

- визначення поняття свята як символічної форми культури, систему його вихідних сутнісних характеристик, які стали відправними для розуміння його конструктивного потенціалу, специфіку його внутрішньої

амбівалентності, зумовленої культурно-онтологічно, яка надає амбівалентності й конструктивному потенціалу свята;

- специфіку якісних амбівалентних трансформацій свята у культурі Постмодерну, які узагальнено представлено за допомогою низки опозиційних пар: звуження – розширення; перетворення компаративної пари свято – будні в опозиційну пару свято, як будні – будні, як свято; індивідуалізація – масовізація; спеціалізація (диференціація) – синкретизм.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці на культурно-антропологічних засадах недостатньо вивченої у вітчизняній філософії проблеми свята як символічної форми культури, що відкриває нові перспективи для її подальших досліджень, сприяючи розширенню та поглибленню проблемного поля свята й удосконаленню теоретико-методологічного інструментарію його аналізу. Результати дослідження поглиблюють розуміння конструктивного потенціалу свята та його сучасної специфіки, що є важливим для більш ефективної реалізації цього потенціалу в культурних та освітніх стратегіях і програмах, спрямованих на розвиток особистості, відродження та розвиток національної культури, подолання ціннісно-сміслових деформацій у суспільній свідомості. Матеріали дисертації можуть бути використані при розробці науково обґрунтованих державних і освітніх програм та проектів зі збереження й розвитку національної святкової культури, формування й розвитку культури святкування; у навчальній діяльності при підготовці курсів і спецкурсів з філософії, культурології, філософської антропології, філософії культури, філософії освіти, теорії та історії культури, культури Постмодерну; а також можуть послужити теоретичною базою при підготовці практичних рекомендацій із організації свят.

Особистий внесок здобувача. Усі теоретичні положення у дисертації й у наукових працях дисертантки розроблені нею особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення й висновки дисертації доповідались на методичних семінарах кафедри філософії ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях: «Освіта і доля нації» (Харків, 2010–2011 рр.), «Антропологічна експертиза стратегій і практик сучасної вищої освіти» (Мелітополь, 2010 р.), «Цінності пострадянських та європейських суспільств: діалог через кордони» (Мелітополь, 2010 р.), «Українознавство у світовому гуманітарному просторі (Київ, 2010 р.), «Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій» (Суми, 2011 р.), «Історія релігії в Україні» (Львів, 2011 р.), «Соціалізація особистості в сучасних соціокультурних контекстах» (Харків, 2012 р.).

Публікації. Зміст основних положень дисертації, її ідеї та результати висвітлені в 10 публікаціях, 4 з яких – статті у наукових фахових виданнях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, кожен із яких містить підрозділи й висновки, загальних висновків, списку

використаних джерел (215 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 214 сторінок, з них основного тексту – 195 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «Вступі» обґрунтовано актуальність теми з урахуванням ступеня опрацювання проблеми, схарактеризовано зв'язок роботи з науковими темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, сформульовано положення наукової новизни, розкрито практичне значення результатів дослідження, наведено дані про їх апробацію, публікації, структуру та обсяг роботи, особистий внесок здобувача.

Головним завданням у розділі 1 «Теоретико-методологічні основи дослідження свята як символічної форми культури» стало виділення метаконцептуальних і загальносемантичних смислів у розумінні свята та обрання того теоретико-методологічного ракурсу, який буде застосовано у даному дослідженні. Для досягнення цієї мети необхідно було виявити функціонально-змістовні особливості святкових концепцій і структурувати їх за змістом, що стало головним теоретичним завданням у *підрозділі 1.1. «Концептуальна багатоманітність осмислення свята як феномену культурного буття»*. У *підрозділі 1.2. «Поняття «свято»: семантичні та рефлексивно-теоретичні межі»* було вирішено два завдання – реконструювати понятійну цілісність свята і, водночас, визначити його теоретико-рефлексивні межі та на цій підставі визначити філософсько-категоріальний статус поняття «свято» і теоретико-методологічні перспективи його застосування у філософських дослідженнях культурного буття людини. Як показав проведений аналіз, і різні концепції свята, й еквіваленти слова «свято» в різних мовах мають низку спільних смислів. Це свідчить про те, що свято є універсалією культурного буття людини і, як таке, має визначене символічне навантаження. Етимологічні та культурно-історичні корені свята пов'язані з релігійними культами – як християнськими, так і дохристиянськими. Останні вносять у нього міфологічне навантаження. Ці релігійно-міфологічні корені ще більше підсилюють символічний характер свята і визначають його сутнісний зв'язок зі сферою сакрального. Про це свідчить наявність у його семантичному полі смислової конотації «святий». Амбівалентною і, водночас, невід'ємною щодо неї парою у визначеному полі є смислова конотація «порожній» – вільний від роботи і справ повсякденного життя час. Із цієї амбівалентної пари у семантичному полі свята «виростає» низка інших смислових конотацій: з одного боку, – урочистість, ритуал, обряд, радість, а з другого, – відпочинок, гра, веселощі, розваги, бенкет. Усі конотації взаємонакладаються і взаємопідсилюють одна одну, але їх амбівалентність може призводити й до порушення генетичного взаємозв'язку між ними, коли одна з них, набуваючи домінуючого значення, може поступово витиснути іншу.

Визначено вихідні сутнісні характеристики свята, які мають бути відтворені при встановленні його теоретико-рефлексивних меж і стати відправними для розуміння його конструктивного потенціалу як символічної форми культури. Запропоновано уточнене визначення свята: це така первинна й універсальна символічна форма культури, яка утворює особливий, протилежний будням, інституалізований культурний хронотоп, який виступає єдністю вільних від справ повсякденного життя часу і простору, відведених колективним спеціально організованим урочистостям у пам'ять особливо значущої (сакралізованої) у цій культурі події або особи, і наповнених особливими емоційними переживаннями, квінтесенцією яких є радість. Свято має амбівалентний характер і є діалектичною єдністю священного (святого) і «празного» (вільного часу); «діяння» і «недіяння» (відпочинку); гри, розваги (діонісичного) і обряду, ритуалу (аполонічного), сакрального і профанного; серйозного і веселого; емоційно піднесеного і емоційно розкутого тощо.

Поняття «свято» є необхідним теоретико-методологічним знаряддям у філософсько-антропологічних та філософсько-культурологічних дослідженнях, оскільки стосується фундаментальних засад культурного буття людини. Обґрунтовано теоретичну доцільність введення в теорію свята понять, які були б здатні реконструювати й виразити всю сукупність його вихідних і визначальних смислів та, водночас, забезпечити їхню коректну теоретичну диференціацію, а саме – «святковість», «святкова культура», «культура свята», «культура святкування». Розкрито їх сенс і значення.

У підрозділі 1.3. «Методологічний потенціал інтерпретації культури як сукупності символічних форм для дослідження конструктивного потенціалу свята» на підставі аналізу наявного теоретико-методологічного обґрунтування евристичної продуктивності інтерпретації культури як сукупності символічних форм зроблено висновок, що цей підхід орієнтує на таке теоретичне конструювання окремих складових культури, яке висвітлювало б їх символічне навантаження і, таким чином, вписувало їх у загальну смислову перспективу культурного буття людини й цілісність її досвіду. Він також дозволяє при розкритті функціонального потенціалу різних культурних форм зосереджувати увагу на їх людинотворчій функції. Обґрунтовано доцільність доповнення символічного підходу до інтерпретації культури іншими – структурно-функціональним, взятим у його класичній і «динамічній» (К. Гірц) формах, герменевтичним, методами антропологічної редукції (О.-Ф. Больнов) і культурно-антропологічної інтерпретації. Така комплексна методологічна програма дозволяє краще і зрозуміти власне феномен свята як символічної форми культури, і виявити його значення для культурного буття людини, а також поглибити розуміння культури та людини.

Розділ 2 «Онтологічна і структурно-функціональна визначеність свята як символічної форми культури» складається з двох підрозділів. У **підрозділі 2.1. «Антропо-культурні основи свята як символічної форми культури»** ці основи розкрито з позицій компенсаторної антропології. Обґрунтовано, що онтологічна укоріненість свята в культурному бутті людини зумовлена необхідністю задоволення специфічних для людини надбіологічних і екзистенційних потреб, потреб формування і відтворення культури як ціннісно-сислового універсуму, що протистоїть силам хаосу, а також потреби конститування соціальності й забезпечення її стабільності. Свято виступало «негенетичною» пам'яттю колективу людей, конститууючи не тільки соціальність людини, але й її індивідуальність. Свято є екзистенціалом людського буття – модусом, що виражає й акумулює специфічно людські цінності та смисли, але не пропонуючи їх у готовому вигляді, а виводячи на шлях до них у ситуації усвідомлення їх нестабільності чи втрати. Воно є чинником розвитку здатності людини до трансцендентування, першими виразниками якої є уява і магічна взаємодія зі світом, бере участь у формуванні й розвитку духовності як родової здатності людини і особистісної якості, є символічним засобом породження і трансляції в людському бутті надутилітарних смислів. У процесі святкового смислородження особливого значення набувають естетичні переживання й естетична рефлексія, які надають усім святковим діям екзистенційної переконливості та впливовості. Свято у своїх сутнісних і функціональних основах є ритуалізованим способом виправдання оптимізму культурного буття і продукує оптимістичне світовідчуття. Тріада «життя – смерть – життя (відродження)» у смисловій структурі свята є константною.

Показано, що генетично свято укорінено у міфологічно-ритуальному комплексі архаїчної культури, який символічно виражає й утверджує в ній сакральні смисли. Сакральне не тотожне релігійному, а є категорією аксіологічного порядку, що відбиває все найцінніше для людини, те, що співвідносне з вищими, трансцендентальними смислами.

У контексті соціальної історії свято може бути осмислене як один із чинників антропосоціогенезу, не менш важливий ніж ті, що традиційно виділялися в радянській філософії – праця, мова, спілкування, і, водночас, комплементарний щодо них.

У **підрозділі 2.2. «Свято як текст культури і його знакові форми символізації»** знаково-семіотичні засоби структурування свята як тексту культури проаналізовано як механізми реалізації його конструктивного потенціалу. Доведено, що специфіку свята як тексту культури визначає його протиставлення будням, через яке символічно конститується новий – ідеальний світ, який «добудовує» до реального світу необхідний йому позабуденний, трансцендентальний вимір, завдяки чому перший отримує об'єм, оскільки вже не зводиться до площини безпосередніх утилітарних смислів та існує не тільки тут і тепер, а має історичні горизонти. Усі знакові

форми вираження, «написання» та «прочитання» свята як тексту культури є засобами продовження, конкретизації та реалізації такого протиставлення.

На підставі проведеного аналізу узагальнено, що міф (міфологізація) символічно визначає зміст «тексту» свята й наповнює його сакральними смислами, ритуал (канонізація) є його внутрішньою формою організації, святкові одяг (маска, костюм ряджених, урочисте вбрання) та бенкет – своєрідною «мовою», «словами» вираження змісту, гра – формою існування свята як особливого ідеального світу, що є протилежним будням, і системоутворювальним засобом структурування свята як тексту культури. Ігрова форма підсилює можливості свята щодо формування світогляду й соціально-комунікативного простору культури, символічного освоєння світу та виходу за його межі, виходу надлишкової енергії, розширення меж людської екзистенції й утвердження оптимістичного світовідчуття. Для структурування святкового тексту ігрова форма має амбівалентне значення: з одного боку, упорядковує його, а з іншого – надає йому характер імпровізації. Святкова свобода стає не менш необхідним і важливим засобом реалізації задуму свята, ніж ритуал.

Проаналізовано знаки-сигнали, що беруть участь у структуруванні свята як тексту культури: радість (зворотнім боком якої є смуток), сміх і відчуття свободи, які в сукупності утворюють особливу святкову атмосферу, що кардинально відрізняє свято від буднів. Їх атрибутивність для святкового тексту зумовлена його ігровою формою організації.

У всіх знаках-сигналах свята виявлена пульсація аполонічного й діонісичного начал, яка в цілому є для свята наскрізною, оскільки воно є внутрішньо антиномічним внаслідок протиставленості будням і в якості «ідеального» світу, і в якості світу «навиворіт», простору «непокори», символічного місця, де долаються всі заборони, обмеження й норми буденного життя, навіть закосніла визначеність власної особистості. Осмислення цієї внутрішньої суперечливості свята крізь опозицію аполонічне – діонісичне дає можливість краще зрозуміти онтологічне коріння цієї антиномічності, її онтологічний сенс та функціональне значення.

Проаналізовано видовищність як засіб структурування святкового тексту й формування символіко-комунікативного простору свята. Розкрито значення для структурування свята як тексту таких видовищних знаково-семіотичних засобів, як танець, спів, музика, ігрові й драматичні форми організації святкових дійств. Зроблено висновок, що видовищна складова у структурі свята підсилює його компенсаторну та розважальну функції, хоча може становити для нього певну загрозу, будучи відірваною від усіх інших складових, насамперед від сакральної.

У розділі 3. «Функціональний діапазон свята як символічної форми культури і його конкретно-історичні трансформації» визначено конститутивні функціонально-сміслові грані конструктивного потенціалу

свята, осмислені в їх ідеальній типовості та конкретно-історичній специфіці. У підрозділі 3.1. «Функціональний діапазон свята як ідеально-типовий конструкт» визначено ключові функціональні блоки свята як символічної форми культури, виходячи з того, що кожна з його функцій є достатньо синтетичною – включає у себе низку інших, які перетинаються між собою, що призводить до їх взаємопроникнення і взаємногопідсилення, тому вони не можуть бути розташовані в лінійній послідовності, а їх виділення й відокремлення є достатньо умовним.

Проведений аналіз показав, що в теорії свята склався певний комплект його основних функцій, який має варіації стосовно їх номенклатури, характеристики та логіки розташування, а наголос у них робиться на соціальному вимірі функціонального діапазону свята, його ж значення як специфічної символічної форми культури залишається недостатньо розкритим.

Історично і логічно первинною та фундаментальною є культуроформуєча функція свята, яку конкретизовано й розкрито через виділення низки інших. Свято здійснює значний вплив на конституювання культурного хронотопу, утворювало в ньому простір свободи, виконувало функцію смислотворення: смислопокладання, упорядкування, інтеграції, ієрархізації цінностей і смислів, їх закріплення й відтворення у святкових ритуалах. Воно виконує функції колективної пам'яті та механізму культурної спадковості, надає культурній реальності визначеної етнічної та національної специфіки, належить до культурних механізмів формування національного характеру.

Свято виконує багатовимірну компенсаторну функцію – задовольняє ті фізіологічні, соціально-психологічні, екзистенційно-психологічні потреби, які не можуть бути задоволені в буденному житті: відпочинок від буденної праці, відновлення фізичних і психічних сил (рекреативне значення); зняття емоційно-психологічної й екзистенційно-психологічної напруги (розвантажувальне значення); поповнення дефіциту емоційно-естетичних переживань і вражень (розважальне значення), встановлення й підтримання балансу між природним і духовним в людині та її культурному бутті (гармонізуюче значення).

Для свята визначальною є символічна діяльність, ідеально-духовне освоєння дійсності, духовно-перетворювальне ставлення до світу. Звідси – художньо-естетична функція свята. Розкрито її зміст і взаємозв'язок із вище названими функціями. Обґрунтовано, що всі вони можуть бути розглянуті не тільки як культуроформуєчі, а й як людиноформуєчі.

Розкрито власне людиноформуєчі функції свята, які центруються навколо формування й розвитку здатності людини до трансцендентування і смислотворення. Наявність і відтворення у межах святкового хронотопу святкової картини світу надає святу світоглядноформуєчого значення. Воно формує оптимістичне світовідношення. Світоглядна функція невідривно пов'язана зі смислоформуєчою, є її своєрідною конкретизацією й продовженням, а також є складовою виховного потенціалу свята.

Розкрито зміст соціально-формуючих функцій свята, зокрема, соціалізуючої, консолідуючої, інтегративної, конвенціональної, упорядкувальної, стабілізуючої, мобілізуючої, ідеологічної, комунікативної, символічного подолання соціальних регламентацій і обмежень, соціально-компенсаторної.

Функціонально-сміслові значення свята як символічної форми культури є амбівалентним: з одного боку, воно тяжіє до утвердження традиції, стабільності, незмінності й вічності всього існуючого світоустрою (існуючої ієрархії релігійних, політичних, моральних цінностей, норм і заборон), а з іншого – у ньому виявляється потреба людини періодично звільнитись від соціальних і культурних обмежень та заборон, від існуючого ладу. Цю амбівалентність у функціональному діапазоні свята розглянуто крізь теоретичну призму взаємодоповнення діонісичного й аполонічного начал культури, показано, що кожен із його амбівалентних полюсів містить як конструктивний, так і деструктивний потенціал.

У *підрозділі 3.2. «Соціокультурна динаміка свята у культурі Модерну як передумова трансформації його конструктивного потенціалу»* проаналізовано зміни, що зачіпають самі основи свята як символічної форми культури. Встановлено, що нові свята не відміняють старі, а утворюють із ними складні конфігурації й синтези, завдяки яким останні включаються в нову святкову культуру вже не у своєму первинному, а у знятому вигляді.

Виокремлено й проаналізовано визначальні для трансформації свята та його конструктивного потенціалу процеси, що зумовили специфіку культури Модерну, – перехід від аграрного суспільства до індустріального, урбанізації й формування міської культури, секуляризації, формування національних держав, розвиток освіти й науки, масової культури, зростання добробуту й долі вільного часу. Конструктивний потенціал свята змінився не стільки змістовно, скільки структурно. Усе більшої ваги почали набувати такі його функції, як ідеологічна, розважальна, рекреативна, видовищна. В опозиції свято – будні наголос переноситься на працю як мирську аскезу, посилилась раціональна складова в організації святкових дійств замість ритуально-обрядової. Виявлено парадокс: святкова культура стає більш диференційованою, різноманітною й багатовимірною, проникає в усе більші сфери суспільного життя, але сфера її власне культуроформуючого впливу поступово звужується. Це, насамперед, стосується її ролі в структуруванні хронотопу культури й у смислопокладанні, що стало особливо відчутним у міській святковій культурі, де поширення набули народні гуляння – тогочасні праобрази сучасних масових свят і видовищ. Із розвитком міської культури наприкінці XIX – початку XX ст. не тільки гуляння втратили свою «монополію» на задоволення більшості «святкових» потреб людини, а й свято як символічна форма культури вже перестало бути монопольним засобом задоволення всіх тих специфічних потреб, які викликали його появу як самостійної культурної форми символічного освоєння світу. У

регістр персональної справи перейшло «як сприйняття інтелектуальних і художніх цінностей, так і їх творення» (С. Пролєєв). У культурі Модерну визначальним для нового характеру конструктивного потенціалу свята стали процеси поступового руйнування традиційних основ культури, зокрема святкової, й становлення культури нового типу – посттрадиційної. Ці процеси значно прискорились у другій половині ХХ ст. і знайшли своє логічне завершення й символічне оформлення в культурі Постмодерну, що стало предметом аналізу у *підрозділі 3.3. «Трансформації конструктивного потенціалу свята як символічної форми у культурі Постмодерну»*.

Розкрито вплив онтологічного децентризму, принципного плюралізму, посттрадиційності, віртуалізованості, мультикультурності, глобалізованості, консюмеризму, масовізації культури Постмодерну на трансформацію конструктивного потенціалу свята як символічної форми культури. Обґрунтовано, що у культурі, яка існує після кінця традиції (Е. Гідденс), свято підтримує культурний статус і значення переважно за допомогою зовнішніх для нього символічних засобів, перетворюючись на «симулякр» (Ж. Бодрійяр), у якому традиційний зміст спустошено, що підриває його функцію культурної пам'яті, а також комерціалізовано, що перетворює його на елемент індустрії розваг, на видовище, де учасники поділяються на професійних організаторів і публіку, глядачів. Для характеристики свята як симулякру показовим є образ Санта-Клауса, який можна інтерпретувати як одну з фігур «антипам'яті», символ комерційного успіху й видовищності. Гіпертрофія у святі видовищної й розважальної складових відповідає загальним тенденціям розвитку сучасного суспільства як суспільства спектаклю (Гі Дебор) і суспільства споживання, які, разом із розвитком екранної культури, сприяють перетворенню свята на «гіперреальність» (Ж. Бодрійяр). Втративши в культурі визначений хронотоп і трансформувавшись у всепроникаючу святковість, свято соціокультурному буттю людини Постмодерну надало «гіперфестивного» характеру (Ф. Мюре).

У мультикультурному середовищі відбувається диференціація свят як з погляду їх спеціального призначення, так і їхньої загальної значущості. Одночасно окремі свята і святковий календар часто набувають синкретичного характеру (зокрема в Україні), який можна описати за допомогою принципу «Крисмуки» (проекту поєднання християнського Різдва й іудейської Хануки). Внаслідок чого первинні сакральні смисли свят нівелюються і людина може синкретично синтезувати в одному святі різні, навіть протилежні смисли, що мінімізує його духовнотворчий потенціал.

Головними виробниками реальності, зокрема святкової, в культурі Постмодерну є телебачення, реклама, нові комп'ютерні та Інтернет-технології, які стають «конкурентами» свята як символічного засобу компенсації того, чого людині бракує в повсякденному житті. На підставі порівняльного аналізу віртуальної реальності свята і «комп'ютерного світу»

доведена неможливість заміни першого другим через локалізацію свята на екрані комп'ютера. Антропо-культурна потреба у святі саме як символічній (а не симулятивній) формі культури залишається, а актуалізація й реалізація його конструктивного потенціалу як символічної форми культури може бути дієвим засобом запобігання антропологічної катастрофи та катастрофи культури.

Модуючий вплив «Konsumrausch» – «сп'яніння від споживання» – на святкову культуру виявляється подвійно: споживання стає додатковим знаком-сигналом, який найбільш переконливо сигналізує людині-споживачу, що відбувається свято і свято відбулося; власне споживання перетворюється на свято й у певному сенсі можна говорити про новий різновид – «свято споживання», яке є закономірним продовженням розвитку масової культури і, у свою чергу, саме підтримує її подальший переможний поступ. Свято, трансформоване в симулякр, стає специфічною символічною формою масової культури, яка породжує людину-масу з гіпертрофованим індивідуалізмом і атрофованою особистістю. Загальнопроникаючий гумор, що притаманний масовій культурі, також сприяє повсюдному проникненню святкової атмосфери. Виявлено парадокс: людина все більше святкує, але втрачає здатність святкувати. Узагальнені трансформації, яких зазнало свято у культурі Постмодерну, представлено за допомогою низки опозиційних пар, які виражають амбівалентний характер цих трансформацій: звуження – розширення, перетворення компаративної пари свято – будні на опозиційну пару свято, як будні – будні, як свято, індивідуалізація – масовізація, спеціалізація (диференціація) – синкретизм.

Розглянуто можливість підтримання й зміцнення символічного потенціалу свята в сучасних умовах, що є складним завданням, яке не можливо вирішити одномоментними простими засобами. Головним є формування культури святкування як складової загальної світоглядної та духовної культури суспільства й особистості, заснованої на принципі буття (Е. Фромм), та своєрідного «вміння святкувати» – розуміти сакральні смисли, які виражає певне свято, знати його обрядово-ритуальні засоби, володіти його «мовою», знаково-семіотичними засобами символізації тощо. У формуванні культури святкування в обох її сенсах провідна роль належить вихованню. Тут формування культури святкування може бути розглянуте як одна з цілей та засобів національно-патріотичного виховання.

У «Висновках» наведено основні теоретичні узагальнення та сформульовано підсумки дисертаційної роботи, у якій вирішена важлива наукова проблема – досліджено та обґрунтовано конструктивний потенціал свята як символічної форми культур із урахуванням специфіки його сучасних трансформацій. Викладені головні результати дослідження, отримані в процесі виконання поставлених у дисертації завдань. Визначено перспективні напрями подальших досліджень. Наголошено, що турбота про реконструкцію й реалізацію конструктивного потенціалу свята є необхідною

для самозбереження та продуктивного розвитку людини й її культурного буття.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Поправко О. В. Карнавал: на межі мистецтва та життя / О. В. Поправко // Гуманітарний часопис : зб. наук. праць – Харків : ХАІ, 2010. – № 2. – С. 89–95.
2. Поправко О. В. Місце святкової обрядовості у національному вихованні / О. В. Поправко // Науковий вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – Харків : ХНПУ, 2010. – Вип. 33. – С. 103–110.
3. Поправко О. В. Трансформації феномену свята в культурі Постмодерну / О. В. Поправко // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць / гол. ред. В. В. Лях. – К., 2011. – Вип. 7 (105). – С. 144–154.
4. Поправко О. В. Фундаментальність свята у культурному бутті людини / О. В. Поправко // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць / гол. ред. В. В. Лях. – К., 2012. – Вип. 3 (111). – С. 206–216.

Тези і матеріали конференцій

5. Поправко О. В. Свято як носій духовної спадщини нації: виховний аспект / О. В. Поправко // «Освіта і доля нації». Перспективи та орієнтири розвитку українського суспільства : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 21–22 травня 2010 р.). – Харків : ХНПУ, 2010. – С. 107–108.
6. Поправко О. В. Причини та наслідки трансформацій у традиційній системі святкової культури / О. В. Поправко // «Цінності пострадянських та європейських суспільств: діалог через кордони» : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Мелітополь, 7–8 жовтня 2010 р.). – Мелітополь, 2010. – С. 189–193.
7. Поправко О. В. «Люзорне свято» суспільства споживання в контексті культурних трансформацій / О. В. Поправко // «Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій» : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів, науковців (Суми, 27–30 квітня 2011 р.). – Суми : ВВП «Мрія» ТОВ, 2011. – С. 145–148.
8. Поправко О. В. Свято як чинник родинного виховання: потенційність і актуальність / О. В. Поправко // «Освіта і доля нації». Школа і дитина у сучасних соціокультурних контекстах : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 20–21 травня 2011 р.). – Харків : ХНПУ, 2011. – С. 127–128.
9. Поправко О. В. Динаміка свят в українській культурі / О. В. Поправко // Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії : зб. наук. праць. – К., 2011. – Том 28. – С. 244–246.

10. Поправко О. В. Культура свята як чинник соціалізації молоді / О. В. Поправко // Соціалізація особистості в сучасних соціокультурних контекстах : матеріали III Міжнародної наукової конференції (Харків, 24 травня 2012 р.). – Харків : ХНПУ, 2012 – С. 140–142.

АНОТАЦІЯ

Поправко О. В. Конструктивний потенціал свята як символічної форми культури. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків, 2012.

У дисертації здійснено культурно-антропологічну концептуалізацію свята як символічної форми культури із застосуванням авторської методологічної програми, що дозволило системно розкрити його конструктивний потенціал із урахуванням його сучасних трансформацій.

Конструктивний потенціал свята розкрито не як лінійну послідовність окремих константних функцій, а як функціональний діапазон, що має універсальні параметри – ключові функціональні блоки, зумовлені онтологічною специфікою культурного буття людини, кожен з яких містить сукупність функцій, які перетинаються між собою, підсилюючи одна одну, а також варіативні культурно-історичні параметри – способи структурування і реалізації цих функцій, що визначаються специфікою конкретної культури на конкретно-історичному етапі її розвитку. Здійснено порівняльний аналіз конструктивного потенціалу свята у традиційній культурі, культурі Модерну і культурі Постмодерну.

Ключові слова: свято, символічна форма культури, культурно-антропологічна концептуалізація, конструктивний потенціал свята, культурне буття людини, сучасні трансформації, традиційна культура, культура Модерну, культура Постмодерну.

АННОТАЦИЯ

Поправка О. В. Конструктивный потенциал праздника как символической формы культуры. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 – философская антропология, философия культуры. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Харьков, 2012.

В диссертации осуществлена культурно-антропологическая концептуализация праздника как символической формы культуры с применением авторской методологической программы, что позволило системно раскрыть его конструктивный потенциал с учетом его современных трансформаций.

На основании выделения метаконцептуальных и общесемантических смыслов в понимании праздника уточнено его определение как символической формы культуры, система его исходных сущностных характеристик, которые стали отправными для понимания его конструктивного потенциала, раскрыта специфика его внутренней амбивалентности, обусловленной культурно-онтологически, которая придает амбивалентность конструктивному потенциалу праздника. Сущностная амбивалентность праздника осмыслена сквозь компаративную бинарную оппозицию аполоническое – дионисическое, что дает возможность лучше понять онтологические корни этой антиномичности, ее онтологический смысл и функциональное значение.

Обосновано, что понятие «праздник» является необходимым теоретико-методологическим средством в философско-антропологических и философско-культурологических исследованиях, поскольку касается фундаментальных оснований культурного бытия человека. Теоретически целесообразным является введение в теорию праздника понятий, которые позволили бы реконструировать и выразить всю совокупность его исходных и определяющих смыслов и, вместе с тем, обеспечить их корректную теоретическую дифференциацию, а именно – «праздничность», «праздничная культура», «культура праздника», «культура празднования».

С позиций компенсаторной антропологии системно раскрыты антропокультурные основания праздника как символической формы культуры. Это позволило обосновать его значение как первичной и универсальной формы культуры, не выводимой и несводимой к потребностям трудовой деятельности. Раскрыто значение праздника как одного из ведущих факторов антропосоциогенезиса.

Проанализированы знаково-семиотические средства структурирования праздника как текста культуры. Они представлены в виде целостной системы, каждый элемент которой (оппозиция праздник – будни, миф (сакрализация), ритуал (канонизация), праздничная одежда (костюм ряженных, маска, нарядная одежда), банкет, игровая и зрелищная формы организации, радость (обратной стороной которой является печаль), смех, ощущение свободы) выполняет собственные функции. Проведенный анализ позволил раскрыть механизмы реализации конструктивного потенциала праздника как символической формы культуры.

Конструктивный потенциал праздника раскрыт не как линейная последовательность отдельных константных функций, а как функциональный диапазон, который имеет универсальные параметры – ключевые функциональные блоки, обусловленные онтологической спецификой культурного бытия человека, каждый из которых содержит совокупность функций, которые пересекаются между собой, усиливая друг друга, а также вариативные культурно-исторические параметры – способы структурирования и реализации этих функций, которые определяются

спецификой конкретной культуры на конкретно-историческом этапе ее развития. Осуществлен сравнительный анализ конструктивного потенциала праздника в традиционной культуре, культуре Модерна и культуре Постмодерна.

На основании обобщения и систематизации объективных социокультурных факторов трансформации праздника как символической формы в культуре Модерна и Постмодерна определена система качественных изменений в его конструктивном потенциале – утрата монополии на удовлетворение тех специфических потребностей, которые породили этот феномен, новая иерархия его ведущих функций, снижение интенсивности их проявления и опосредованный характер их реализации, сужение функционального диапазона праздника как символической формы культуры, но расширение его как симулякра, в котором праздничность, потребление, зрелищность и развлекательность приобретают самостоятельное и всепроникающее функциональное значение; возрастание значения личностного начала в актуализации и реализации конструктивных и деструктивных возможностей праздника.

Выявлена и проанализирована специфика качественных амбивалентных трансформаций праздника в культуре Постмодерна. Обобщенно они представлены с помощью ряда оппозиционных пар: сужение – расширение; преобразование компаративной пары праздник – будни в оппозиционную пару праздник, как будни – будни, как праздник; индивидуализация – массовизация; специализация (дифференциация) – синкретизм.

Рассмотрены возможности укрепления конструктивного потенциала праздника в современных условиях, прежде всего за счет формирования и развития праздничной культуры и культуры празднования.

Ключевые слова: праздник, символическая форма культуры, культурно-антропологическая концептуализация, конструктивный потенциал праздника, культурное бытие человека, современные трансформации, традиционная культура, культура Модерна, культура Постмодерна.

ANNOTATION

Popravko O. V. Constructive Potential of the Holiday as a Symbolic Form of Culture. – Manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree in Philosophy by Specialty 09.00.04 – Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture. – G. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkov, 2012.

In this thesis the cultural and anthropological conceptualization of the holiday as a symbolic form of culture with using the author's methodological program is carried out. This is permitted to systematically expose its constructive potential with taking into account its modern transformations.

A constructive potential of the holiday is exposed not as a linear sequence of separate constant functions, but as a functional range that has the universal parameters – the key functional units, which are defined by the ontological specificity of the cultural human being, each of which contains a set of functions that overlap with each other, reinforcing each other, and also a divergent cultural and historical settings – ways of structuring and implementing these functions, which are determined by the specifics of the concrete culture on the concrete-historical stage of its development. The author carried out a comparative analysis of the constructive potential of the holiday in traditional culture, the culture of the Modernity and culture of the Postmodernity.

Key words: holiday, the symbolic form of culture, cultural &, anthropological conceptualization, constructive potential of the holiday, cultural, human being, the modern transformation, traditional culture, culture of the Modernity, culture of the Postmodernity.